

Komentar in karta: 3/68

SLA V283.01 'jarem'

Matej Šekli, Nina Pahor

1. Gradivo

Prvotno vprašanje V283 *jarem* iz Ramovševe vprašalnice je bilo v prenovljeni vprašalnici po letu 1961 razdeljeno na dve vprašanji, in sicer na a) *jarem za enega vola* in b) *jarem za dva vola*. Gradivo, zbrano pred letom 1961, torej leksemov za ožja pomena ne ločuje. V gradivo za kartiranje so zato vključena le poimenovanja s širšim pomenom 'jarem', ne pa tudi tisti v gradivu zapisani leksemi, ki poimenujejo ožja pomena.

Za pomen 'lesena vprežna priprava, ki se da živali na vrat', knj. *járem* (á), je v večini govorov zapisan leksem *jarem* in njegove izpeljanke (*jarmič*, *jarmiček*, *jarmec*, *jaremček*, *jarmen*, *jarénnik*). Pogosti so tudi leksemi *komat*, *teleg-*, *igo* s prenarjenimi osnovami (*iga*, *ižes-*), *klamba*, *žilj* in *trojka*. S stališča izvora besedja velja izpostaviti manj pogosto domače *homot* in bolj pogosto iz nemščine prevzeto *komat*, ki pa je v nemščini slovanska izposojenka.

2. Morfološka analiza

jarem < *arьm-ь 'jarem'

jarmič < *arьm-ít-ь

jarmiček < *arьm-ít-ьk-ь

jarmc- < *arьm-ьc-ь / *arьm-ьc-i (im. mn.)

jaremček < *arьm-ьč-ьk-ь

jarmen < *arьm-en-ь

jarénnik < *arьm-ьn-ik-ь

igo < *jьg-o < *jьg-o 'jarem, igo'

iga < *jьg-a

ižes- < *jьž-es- (po naslonitvi na tip *kol-o, rod. ed. *kol-es-e; najverjetneje prvotno *ižeso, v govorih s samoglasniškim upadom izglasnega *-o)

vprega < *vь(n)-přeg-a ← *vь(n)-přěti 'vpreči' ← *vь(n)- 'v' + *přěti (< *preg-ti) 'napeti, zvezati'

trojka < *tr-oj-ьk-a ← *tr-oj-ь 'troj' ← *tr-ьj-e 'trije', *tr-i 'tri'

klin < *kl-in-ь 'klin' ← *kol-ti 'klati, tolči'

telel/g- < *telëg-a / *telëg-ę (im. mn.), dalje nejasno (// ≥ n v T240, T251)

homot- < *xomot-ь / *xomot-i (im. mn.) 'komat'

komat < *(komat)-ь ← srvnem. *komat* 'komat' (← *xomot-ь 'komat')

kamba < *(kamb)-a ← avstr. nem. *Kamp* 'komat'

klamba < *(*klamb*)-a, nejasno, morda v zvezi s *kamba* / nar. nem. *Klambe* 'sponka') (¹DWB)

žilj < *(*žil*)-b ← srvnem. *sil, sile* 'vrvi, jermen'

klešter < *(*klēštr*)-b ← bav. nem. *Klöster* 'les, železo pri komatu' (← sln. *klešče* 'klešče')

holpjuh < *(*xolpjuh*)-b ← nem. *Halbjoch* 'enojni jarem' (po bav. nem. prehodu *a > o*)

ham < *(*xam*)-b ← madž. *hám* '(konjska) vprega'

bašt < *(*bašt*)-b ← it. *basto* 'leseno tovorno sedlo'

vajvat, nejasno

3. Posebnosti kartiranja

Kot enkratnice so kartirani leksemi *bašt* v T060, *klešter* v T102, *vprega* v T137, *holpjuh* v T358 in *ham* v T412.

Kot enkratnica z *ig-* je kartiran leksem *iga* v T001.

Kot enkratnici z *jarm-* sta kartirana leksema *jarmen* v T169 in *jarévník* v T372.

Kot tretji odgovor v posamezni točki so z znakom za komentar kartirani leksemi *komat* v T139, *kamba* v T234, *žilj* v T253 in *homot* v T341 ter enkratnici *vajvat* v T169 in *klin* v T372 ter nerelevantni odgovor *kis* v T412.

S simbolom za »ni poimenovanja« so kartirani odgovori v T004, T007, T078, T090, T198 in T200.

4. Uporabljena dodatna literatura

/

5. Primerjaj

SLA: V283(a).01 *jarem za enega vola* (3/69), V283(b).01 *jarem za dva vola* (3/70), V284.01 *igo* (3/71), V284.03 *igo* – pomen (3/110); OLA: 826; ALE: 443; SDLA-SI: 442, 444 *jarmič*; ALI: 3608 *jarem* (za dva vola), 3611 *jarmič* (za enega vola); ASLEF: 3260 *jarem* (za dva vola), 3264 *jarmič* (za enega vola); HJA: 986 *povodec*, *oglavnik*; LinGeH: 631; ÚMNyA: /

6. Etnološka osvetlitev

Jarem je večinoma lesena priprava, ki se namesti volu ali kravi na vrat, da je tako vpreženo žival mogoče z verigami in vrvmi povezati na voz, sani, ralo, plug, drevo ali kak drug predmet za oranje in prevoz ali vleko bremen. Za vprego živine so jarme uporabljali v večjem delu današnjega slovenskega prostora. Uporabljali so jih tako v nižinskem kot v hribovitem in gorskem svetu, kjer so se obdržali najdlje (za delo z živino na strmih zemljiščih so bili jarmi navadno precej daljši kot za delo v ravnini).

Jarem je sestavljen iz vodilnega različno oblikovanega masivnega droga, v katerega sta s spodnje strani v izdolbljene luknje vtaknjeni dve (dvojni jarem) ali ena (enojni

jarem) največkrat lesena kamba, ki od spodaj okrog vratu objema vpreženo žival in jo poveže z zgornjim prečnim delom jarma. Kamba se na jarem pritrudi z zagozdami ali prečnimi klini, ki s svojima krajnima štrcljema izstopajo vrh jarma. Poleg najbolj razširjenih elipsastih kamb iz trdega drenovega lesa so bile v Goriških Brdih in tržaški okolici razširjene železne, t. i. laške kambe, ki so bile na jarem pritrjene s kovaško izdelanimi vijaki in gibljivimi okroglimi ali osemkotnimi členi ter so se pod vratom živali spenjale s krajšo vrvjo z vozli na koncih.

Izdelovanje jarmov je bilo večinoma hišno opravilo kmečkih gospodarjev zlasti v zimskih mesecih. Jarmi iz kakovostnega lesa listavcev so bili v uporabi po več desetletij, ponekod so jih prenašali iz roda v rod. Za jarme so uporabljali naravno valovito upognjen les, kar je zagotavljalo bistveno večjo odpornost na natezne sile in trajnost uporabe kot pri jarmih, ki so jih valovito izrezali iz debelejšega debla. Takšni jarmi so se pogosteje lomili in pokali po rasti, kar so lastniki popravljali z naknadnim vgrajevanjem železnega okovja, s čimer je jarem lahko celo pridobil estetsko vrednost, kar zlasti velja za dvojne jarme. Enojni jarmi so bili na koncih okovani z železnimi sponami in verigami že v zasnovi, saj drugače vprega živali v voz ali plug ni bila mogoča.

Najpogosteje uporabljen les za izdelavo jarmov je bil javor, izdelovalci so uporabljali tudi les bresta, breze, bukve (npr. za zaplato), gabra, hrasta (ponekod tudi kot vstavek, zlasti zgoraj), hruške, jelše (za dodatne kljuke), jesena, lipe, oreha itd. Za elipsasto oblikovane kambe so najpogosteje uporabili lesniko, ki so jo mehčali in ovili v lesenem modelu.

V oblikovanju in tehnični opremljenosti jarmov je mogoče prepoznati tudi nekatere izrazite krajevne oblikovalske posebnosti. Najbolj prepoznavni so jarmi z Bovškega in s severozahodnega dela Dolenjske, kjer so jih opremili z vrsto likovnih in obenem uporabnih dodatkov (npr. z enakomernimi zarezi, vrezanimi letnicami ter ponekod tudi z okrasnimi in obrambnimi (apotropejskimi) znamenji).

Prim.: Ložar 1944; Makarovič 1981; Novak 1960; Novak 1970; SEL 2004; Sitar 1995; Stanonik 1987

7. Skica

